

УДК: 949 (572.2) (04)

Арзыбаев Тыныстан Кадырович
КР УИАнын Б.Джамгерчинов атындагы
Тарых, археология жана этнология
институтунун Кыргыздардын байыркы
мезгилден XIX к. соңуна чейинки
бөлүмдүн жетекчиси т.и.к.
arsybaevt@mail.ru

Толгонай Турган
КР УИАнын Б.Джамгерчинов атындагы
Тарых, археология жана этнология
институтунун изденүүчүсү
tolgonaiturgan31@gmail.com

«МАНАС» ЭПОСУНДАГЫ АДАМЗАТКА БОЛГОН СҮЙҮҮ ЖАНА ГУМАНИЗМ ТҮШҮНҮГҮ

КОНЦЕПЦИЯ ЛЮБВИ К ЧЕЛОВЕЧЕСТВУ И ГУМАНИЗМА В ЭПОСЕ «МАНАС»

THE CONCEPT OF LOVE FOR HUMANITY AND HUMANISM IN THE EPIC OF MANAS

Аннотация: «Манас» эпосундагы терең философиялык маанилердин бири — бул адамдар ортосундагы боорукердик жана адамзатты сүйүү идеясы. Эпостун өзөгүн түзгөн бул идея Манастын өз элине гана эмес, башка элдерге карата көрсөтүп келген адилеттүүлүгү, кең пейилдиги жана гумандуулугу аркылуу ачылат. Макаланын максаты — Манастагы адамзатты сүйүү руху анын жеке сапаты болбостон, кыргыз элинин маданий баалуулуктарынын жана руханий дүйнө таанымдын көркөм чагылдырылышы экенин көрсөтүү. Ошондой эле бул баалуулуктардын азыркы коомдогу улуттук биримдикти жана гармониялуу өнүгүүнү камсыздоодогу маанисин талдоо болуп саналат.

Ачкыч сөздөр: Манас; боорукердик; адамзатты сүйүү; кыргыз маданияты; баатырдык эпос.

Аннотация: Одним из глубоко философских смыслов эпоса «Манас» является идея милосердия и любви к человечеству. Эта идея, составляющая духовную основу произведения, раскрывается через справедливость, великодушие и гуманизм Манаса, проявленные не только по отношению к своему народу, но и к другим народам. Цель статьи — показать, что дух любви к человечеству в «Манасе» является не просто личным качеством героя, но художественным отражением культурных ценностей и духовного мировоззрения кыргызского народа. Кроме того, в работе рассматривается значение этих ценностей для укрепления национального единства и гармоничного развития современного общества.

Ключевые слова: Манас; милосердие; любовь к человечеству; кыргызская культура; героический эпос.

Abstract: One of the deeply philosophical meanings of the epic of Manas is the idea of mercy and love for humanity. This idea, which forms the spiritual foundation of the work, is revealed through Manas's justice, generosity, and humanism, demonstrated not only toward his own people but also toward other nations.

The purpose of this article is to demonstrate that the spirit of love for humanity in Manas is not simply a personal quality of the hero, but an artistic reflection of the cultural values and spiritual worldview of the Kyrgyz people. Furthermore, the paper examines the significance of these values for strengthening national unity and the harmonious development of modern society.

Keywords: Manas; mercy; love for humanity; Kyrgyz culture; heroic epic.

Киришүү, Боорукердик же ааламды сүйүү (*benevolence, universal love*) — бул адамдын руханий дүйнөсүндөгү эң жогорку идеалдардын бири жана жалпы адамзаттык философиянын маанилүү түшүнүгү. Конфуцийчиликте “Боорукер адам элди сүйөт” деген ой айтылса, христиандыкта “Жакыныңды өзүңдү сүйгөндөй сүй” деген идея үстөмдүк кылат. Ал эми кыргыз элинин баатырдык эпосу «Манаста» боорукердик жана адамзатты сүйүү түшүнүгү көчмөн дүйнө тааным менен баатырдык рухтун айкалышында чагылдырылып, өзгөчө улуттук философиялык тутумду жараткан.

«Манас» — жөн гана баатырдын эрдигин даңазалаган чыгарма эмес, ал кыргыз элинин руханий дүйнөсүнүн жана адамдык идеалдарынын чордону болуп саналат [1. 2006, 112-б].

Манастагы боорукердик духун изилдөө кыргыз элинин салттуу маданиятын, адамдык философиясын жана коомдук этикасын терең түшүнүүгө өбөлгө түзөт. Ошол эле учурда бул идея азыркы көп улуттуу коомдогу гармониялуу жашоонун да маанилүү руханий негизи болуп саналат. Айрыкча глобалдашуу доорунда маданияттар аралык түшүнүшүү жана элдер ортосундагы кечиримдүүлүк — коомдун туруктуу өнүгүүсүнүн башкы шарты болуп турган чакта, «Манас» эпосунда камтылган адамзатты сүйүү идеясы заманбап маанисин жоготпойт.

Манастагы ааламды сүйүүнүн маданий тамыры: көчмөндөр философиясы. «Манас» эпосунун руханий мазмуну кыргыз элинин салттуу маданиятынын терең катмарларына сиңген. Көчмөн жашоо образы элдин дүйнө таанымына, адамдык мамилелерине жана моралдык баалуулуктарына түздөн-түз таасир эткен. Кыргыз коомунун негизги түзүлүшү урууларга жана туугандык байланыштарга таянгандыктан, бул формада ишеним, өз ара жардам жана ынтымак өзгөчө бааланган. Ар бир адамдын жашоосу жамааттын кызыкчылыгы менен тыгыз байланышта болуп, “жамаат үчүн жашоо” түшүнүгү баатырдык жана боорукердик идеясынын негизи болуп келген.

Дал ушундай коомдук-руханий чөйрөдө калыптанган Манас образы элдин адамзатты

сүйүү жөнүндөгү идеалдарын чагылдырган универсалдык символго айланган.

Манастын боорукердик сапаттарынын көркөм чагылдырылышы

«Манас» эпосунда башкы каарман — элдин кызыкчылыгын өзүнүн жеке кызыкчылыгынан жогору койгон боорукер, адилет жана кең пейил инсан катары сүрөттөлөт. Манастын образында элге кызмат кылуу, бейкүнөө адамдарды коргоо, душманга да кечиримдүүлүк менен мамиле кылуу сыяктуу гуманисттик сапаттар айкын көрүнөт. Ал баатырдык күчтү зомбулук үчүн эмес, элдин ынтымагын сактоо жана тынчтык орнотуу үчүн колдонгон.

Мисалы, Манастын Кытай, Кыпчак, Нооруз өңдүү башка элдер менен болгон мамилелеринде да толеранттуулук жана боорукердик мотивдери кездешет. Ал душманды жеңсе да, өч алуу сезимине жетеленбестен, тынчтык жана достук орнотууну максат кылат. Бул анын адамзатты сүйүү жана жаратмандык философиясынын көркөм чагылдырылышы болуп саналат.

Манастын боорукердиги эл менен болгон мамилесинде да даана байкалат. Ал элдин муңуна кулак салып, карапайым калктын камын ойлойт. “Эл башы – эл үчүн” деген принцип анын ишмердигинин негизин түзөт. Эпосто Манастын өзүнө каршы чыккан адамдарга да кечиримдүүлүк менен мамиле кылганы, алардын каталарын түшүнүү менен кабыл алганы көрсөтүлөт. Бул кыргыз дүйнө таанымындагы “жакшылык менен жамандыкты тең салмактуу кабыл алуу” деген моралдык түшүнүктүн көркөм элеси катары бааланат. Демек, Манастын боорукердиги анын баатырдык күчү менен айкалышып, жөн гана согушкер эмес, **адамзатты сүйгөн руханий баатырдын** образын жаратат. Бул көрүнүш «Манас» эпосунун гуманисттик жана философиялык деңгээлин жогорулатып турат.

Манастагы адамзатты сүйүү идеясынын заманбап коомдогу мааниси

Бүгүнкү күндө дүйнө глобалдашуу, маданий интеграция жана улуттар аралык мамилелердин татаалдашуу мезгилин баштан кечирүүдө. Ушундай шартта “Манас” эпосундагы боорукердик жана адамзатты сүйүү идеялары өзгөчө актуалдуу мааниге ээ. Манастын дүйнө таанымы — улуттук чектен

ашкан, адамды жалпы ааламдын бир бөлүгү катары караган универсалдык көз караш.

Эпостогу “адамды сүйүү” жана “тынчтыкты каалоо” сыяктуу идеялар азыркы коом үчүн баалуу руханий ресурска айланууда. Алар маданияттар аралык түшүнүшүүнү, элдердин достугун жана социалдык адилеттүүлүктү бекемдөөгө өбөлгө түзөт. Айрыкча көп улуттуу Кыргызстан сыяктуу мамлекеттер үчүн Манастагы боорукердик руху — **улуттук биримдикти, ынтымакты жана маданий гармонияны сактоонун маанилүү идеялык негизи** болуп саналат. Заманбап билим берүү, тарбия жана коомдук саясатта “Манастагы адамзатты сүйүү философиясын” колдонуу жаш муундарга гуманизмди, кечиримдүүлүктү жана эл аралык ынтымакты үйрөтүүгө өбөлгө түзөт. Ошентип, эпостун бул идеясы — өткөнгө таандык гана баалуулук эмес, бүгүнкү жана эртеңки коом үчүн да **жашоону тарбиялоочу руханий компас** катары кызмат кылат.

Манастагы боорукердиктин философиялык тамыры жана инсандык гармония. Кыргыз элинин көчмөн жашоо образы алардын маданиятындагы **адам менен табияттын, адам менен коомдун ортосундагы өз ара көз карандылыкты** аныктап берген. Көчмөн турмуш — табият менен күрөшүүнүн, айлана-чөйрөгө ылайык жашоонун жана коомдук ынтымактын мектеби болгон. Узун кылымдар бою улантылган көчүп-конуу тажрыйбасы кыргыз элинин боорукер, жардамчыл, кечиримдүү жана чыдамкай мүнөзүн калыптандырган. Дал ушул турмуштук шарттар **“көчмөн философиясынын”** негизи болуп, анда адам менен адамдын, адам менен табияттын жана адам менен коомдун ортосундагы тең салмактуулук сакталганда гана **чын ыкластуу жашоо жана гүлдөп-өсүү мүмкүн** деген түшүнүк калыптанган.

Көчмөн элдер философиясынын өзөгүн динамикалык **тең салмактуулук жана өз ара жардамдашуу этикасы** түзөт. Алар тынымсыз көчүп жүрүп, дүйнөнү кең пейилдик жана биримдик рухунда кабыл алууга үйрөнүшкөн. Хэ Цзихун белгилегендей, “кыргыз маданиятынын өзөгүн ‘бейпилдик’ түшүнүгү түзөт — бул адамдар ортосундагы гармония, табият менен гармония жана коом ичиндеги гармония” [2. 2010,с.224]. Дал

ушундай маданий чөйрө “Манас” эпосундагы боорукердик жана адамзатты сүйүү идеясынын пайдубалын түзгөн.

Көчмөн элдер табияттын катаал шарттарында өз ара жардам жана ишеним аркылуу гана жашоону уланта алышарын терең түшүнүшкөн. Ошондуктан, “тынчтыкты баалоо” жана “сүйүүгө таянуу” алардын руханий турмушунун өзөгүнө айланган. Натыйжада, **“Манас” эпосундагы адамзатты сүйүү руху** жөн гана моралдык тандоо эмес, **жашоонун акылмандык формасы** катары көркөм чагылдырылган.

Манастын инсандык гармониясы жана руханий эркиндиги

Манастын боорукердик жана адамзатты сүйүү сапаттары анын ички гармониясынын жана өзүн таануусунун натыйжасы катары ачылат. Ал эң оболу **өзү менен гармонияда жашаган инсан** катары сүрөттөлөт. Бул гармония — адамдын ички дүйнөсүндөгү тең салмактуулук жана өз эркиндигин аңдоо аркылуу жаралган руханий абал.

Манас өзүнүн эркине ээ болгон, эч кимге кул болбогон жана өз тагдырын өзү аныктаган инсан. Дал ушундай руханий эркиндик анын жашоосундагы чоң ачылыштарга жана адамдык сапаттардын калыптанышына жол ачкан. Манас бала кезинен тарта өз эмгегине ишенип, адал мээнет менен өзүн таанып-билүүгө умтулган. Эпосто анын жаштык кезиндеги окуялар — жылкы багып, эгин айдап, ата-энесине көз каранды болбой өз алдынча чечим кабыл алуусу — анын **өз тагдырын колго алган инсан** катары калыптанышына өбөлгө түзгөндүгү сүрөттөлөт.

Жаш Манастын “жакшы жашоо — адал эмгектен жаралат” деген ишенимге негизделген турмуштук позициясы анын адамдык наркын көрсөтөт. Ал атасынын байлыкка умтулган дүйнөкор мүнөзүн четке кагып, өзүнүн жолун тандап, руханий эркиндиктин символуна айланган. Манастын бул сапаттары — **боорукердик, адилеттүүлүк, жоопкерчилик жана курмандыкка даярдык** — анын адамзатты сүйүүсүнүн чыныгы көркөм көрүнүшү болуп саналат.

Адам табияты жана Манастын гуманисттик миссиясы. Байыркы кыргыздардын философиясында адам табиятынын күчтүү сапаттары — боорукердик, сабырдуулук, кайраттуулук, кең пейилдик жана акылман-

дык — коом куруунун жана жыргал жашоонун негизги шарты катары бааланган. Эл оозеки чыгармачылыгында бул сапаттар адамдын улуулугун, анын коомдук милдетин жана руханий бейпилдигин даңазалаган.

Гегелдин “рухтун феноменологиясы” түшүнүгүнө ылайык, адамдын улуулугу анын индивидуалдуу кызыкчылыктан ашып, жалпы адамзаттын жыргалчылыгына кызмат кылуусунда чагылат [4.1999, с. 214]. Дал ушул ой Манастын образында толук ишке ашат. Манастын сүйүүсү — тар урууга же үй-бүлөгө гана тиешелүү эмес, ал жалпы адамзаттык деңгээлдеги **ыйык мээрим жана гуманизм руху** катары көрсөтүлөт.

Ошентип, Манастагы адамзатты сүйүү — бул кыргыз дүйнө таанымындагы **боорукердик философиясынын чокусу**, ал руханий эркиндик, өзүн таануу жана коомдук гармония түшүнүктөрү менен тыгыз байланышта. Манас образы аркылуу кыргыз маданияты адам менен ааламдын биримдиги, жашоонун этикалык жана эстетикалык гармониясы тууралуу терең ой жүгүртүүнү жараткан.

Манастагы адамзатты сүйүүнүн көрсөтүлүшү. Чынында, Манастын баатырдык иш-аракеттери жөн гана улуттук кызыкчылыкты коргоо максатында эмес, анын табиятынан жаралган **боорукердик жана жашоого болгон терең урматынан** келип чыккан. Бул көрүнүш көчмөн маданияттагы жашоонун өз ара байланышкан баалуулуктарын терең түшүнүүдөн кабар берет. Ошондуктан, «Манас» эпосундагы боорукердик руху — бул моралдык тандоо гана эмес, ошол эле учурда **жашоонун акылмандык формасы** болуп саналат.

Манас өз үй-бүлөсүн, элин, журтун гана сүйбөстөн, **адамзатты, жаратылышты жана ааламды сүйгөн** кең пейил инсан катары сүрөттөлөт. Бул сүйүү кыргыз дүйнө таанымындагы “бардык жан жандуу менен гармонияда жашоо” түшүнүгүнө шайкеш келет.

Манастагы сүйүү темасынын батыш эпосторунан айырмасы. Сүйүү темасы жагынан «Манас» эпосу батыш элдеринин эпикалык чыгармаларынан олуттуу айырмаланат. Мисалы, Гомердин «Одиссея» поэмасында Одиссейдин жубайы Пенелопага болгон сүйүүсү, үй-бүлөлүк берилгендик жана жеке бакыт темасы негизги орунда турат. Ал эми «Манаста» сүйүү — жеке адамга

же үй-бүлөгө багытталган эмес, **ааламдык, универсалдуу сүйүү**, башкача айтканда, бардык жандуу жана адам баласына болгон сүйүү даңазаланат.

Бул айырмачылык батыш жана чыгыш элдеринин **дүйнө таанымынын, баалуулуктарынын жана руханий багытынын** өзгөчөлүгүн чагылдырат: батышта — индивидуалдык сүйүү, чыгышта — ааламдык боорукердик үстөм.

1) Боорукердик

Манас — адамдын ички дүйнөсүн терең түшүнгөн, башкалардын кубанычы менен кайгысын жүрөгү аркылуу өткөрө билген инсан. Ал өз элине гана эмес, башка элдерге да боорукердик көрсөтүп, теңдик жана адилеттүүлүк принциптерин карманган.

Манас үчүн байлык — максат эмес, каражат. Ал “мал-дүнүйө колдун кири, чыныгы байлык — эл” деп эсептеген. Ошондуктан, Манас элди өз боорундай көрүп, карапайым калкты коргоп, жетим-жесирлерге кам көргөн, коомдук байлыктын калыс бөлүштүрүлүшүнө көз салган.

Анын боорукер мүнөзү төмөнкү элдик саптарда айкын чагылдырылат:

“Үйдө жүрүп эл бакмак,
Бастырып келсе жоо алмак,
Капкайда жүрүп эл чапмак,
Кагышып жүрүп мал тапмак.”

[3. I том, 76-б]

Бул саптар Манастын эл үчүн кызмат кылууну — баатырлыктын белгиси, ал эми байлыкка умтулууну — каразкөйлүктүн белгиси катары баалаганын көрсөтөт.

Ошондой эле:

“Эмнең кеткен сен кедей,
Жок эле анда нерсең деп,
Ошентип айтып жүрсөңөр,
Акылга сыйбас бул бир кеп.”

[3. I том, 69-б]

Бул саптар Манастын кедейликти кемсинтпей, адамдын баалуулугун анын моралдык сапаттарынан көргөнүн далилдейт.

Манастын душмандарына болгон сүйүүсү. Манастын душмандарына карата боорукер мамилеси — **адамзатты сүйүүнүн эң жогорку деңгээли**. Ал душмандарына жек көрүү менен эмес, түшүнүү жана кечирим менен карайт. Бул көрүнүш жөнөкөй адамдык сезимдерден жогору турган, **акылмандык жана руханий бийиктиктин белгиси** болуп саналат.

Манас үчүн душман — жок кылынууга тийиш болгон эмес, тескерисинче, туура жолдон адашкан адам катары кабыл алынган. Анын максаты өч алуу эмес, **тынчтык орнотуу жана элдерди биримдикке чакыруу** болгон.

Бул анын “боорукердикти бийик деңгээлде барктоо жана сактоо” принциптеринин бир көрүнүшү. Манас өзүнүн күчүн зомбулук үчүн эмес, **жаратмандык жана элди бириктирүү** үчүн колдонгон.

Ошондуктан, ал кээде душмандарына да ырайым кылып, аларды элдешүүгө чакырган. Мисалы, эпосто Манастын жоолашкан элдерге да адилеттик менен мамиле кылганы, аларды өзүнө тең көрүп, калыс өкүм чыгарганы сүрөттөлөт. Бул көрүнүш анын “адамды адам болгону үчүн сыйлоо” принцибинин көрүнүшү болуп саналат.

Демек, «Манас» эпосундагы адамзатты сүйүү идеясы — бул жөн гана көркөм мотив эмес, кыргыз маданиятынын **руханий жана философиялык өзөгүн** [5. №4. 2015] түзгөн түшүнүк. Манас образы аркылуу кыргыз элинин дүйнө таанымында адам, жаратылыш жана коом ортосундагы гармония идеясы эң жогорку деңгээлде чагылдырылган.

Боорукердик, кечиримдүүлүк, адилеттүүлүк жана ааламдык сүйүү — Манастын гана эмес, кыргыз элинин руханий жүзүн билдирген баалуулуктар болуп саналат.

Манастын душмандарына болгон сүйүүсү жана адамгерчиликти сактоо. Манас — адамдын чыныгы табиятын терең түшүнгөн акылман баатыр. Ал душмандарынын туура эмес иш-аракеттерин, ач көздүгүн, жек көрүүсүн, айлакерлигин, же туура эмес түшүнүктөргө кул болушун алардын табиятындагы убактылуу алсыздык катары кабыл алган. Манас үчүн душман — “жок кылынууга тийиш болгон адам” эмес, **өзүнүн руханий жарыгын жоготкон адам** болгон. Ошондуктан, ал душмандарына боор ооруп, алардын туура жолго кайтып келиши үчүн мүмкүнчүлүк берген. Бул Манастын адамдын **кадыр-баркын жана өзгөрүү мүмкүнчүлүгүн терең тааныганын** билдирет. Ал ар бир адамдын ички дүйнөсүндө боорукерлик жана акыйкаттуулук сыяктуу касиеттер жашарын түшүнгөн. Манастын негизги максаты — адам баласына жакшылык кылуу, чыр-чатакты ынтымакка буроо жана эл арасындагы гармонияны орнотуу болгон.

Манас өз адамгерчилигин коргоо. Манас үчүн жек көрүү — адамдын руханий дүйнөсүн булгаган, адамды ташбоор жана каардуу кылган күч. Ошондуктан ал жек көрүү сезимине жол бербей, **өзүнүн адамгерчилигин жана руханий тазалыгын сактап** келген.

Манас зордук-зомбулукка каршы күрөштө зомбулук ыкмасын колдонгон эмес, анткени ал муну “жек көрүүнүн чексиз айлампасын улантуу” катары түшүнгөн. Анын көз карашында, **боорукерлик гана ушул айлампаны үзүп, тынчтыкка алып келе турган күч** болгон [6.2018, с.77].

Эпосто Манастын бул сапаты көптөгөн окуяларда даана көрсөтүлөт. Мисалы, Баанускан жана Карлып менен болгон салгылашууда Манас душмандарына адамдык мамиле жасаган. Ал жоолашкан элди жеңип туруп, аларга кайгы салбоо үчүн өз аскерлерине токтоолук кылган. Душмандарынын суранычы боюнча ал аларга **алты айлык тыныгуу мөөнөтүн берип**, кошууну менен токойдо жашап, элге зомбулук кылбастан жашоо өткөргөн.

Бул окуядан соң жоонун эли Манастын боорукердигине суктануу менен мындай деп айтат:

“Манас мыкты эр экен,
Кыргыз пейли кең экен,
Канча десең талашпай,
казып кеткис кен экен.
Калыкты коргоп күйүнгөн,
Кайсы улут буга тең экен...”

[3.1 том, 131-б]

Манас душмандарына жеңишке жеткенден кийин да өч алуу сезими менен эмес, **адилеттүүлүк жана бейпилдик орнотуу** максаты менен мамиле кылган. Бейжиндеги жеңишинен кийин элге мындай буйрук берет:

“Кара аскерди базарга,
Койо бербе бекер деп,
Өөдө-төмөн иш өтсө,
Каласың менден кекер жеп.”

[3.1 том, 131-б]

Бул сөздөр Манастын коомдук тартипти, эмгекчилдикти жана эл арасындагы адилет мамилени сактоону эң башкы милдет катары көргөнүн айгинелейт.

Эл болсо анын боорукердигине, акылмандыгына жана элге болгон сүйүүсүнө суктанып, аны мындайча даңазалайт:

“Букура жүрөт сүйүнүп,
Ушул биздин бак үчүн,
Кыргыздын эли келгенби...”

[3.1 том, 131-б]

Манастын жек көрүүнүн үстүнөн жеңиши. Чоң казаттан кийин жарадар болгон Манас элине кайтып келатканда, анын жолунда дагы бир сыноо турат — Коңурбай менен болгон акыркы кагылыш. Коңурбай кудуретин жана абийирин жоготуп, амал-көйдүк менен мерген Шыпшайды колдонуп, Манастын жакын баатырларын аттырып өлтүрөт.

Ошол учурда Манастын Коңурбайды жана анын адамдарын жок кылууга толук мүмкүнчүлүгү бар болчу. Бирок ал **өч алуу сезимине берилбестен**, өзүнүн боорукердик философиясына бекем турду. Ал үчүн адамды өлтүрүү — жеңиш эмес, руханий жоготуу

эле. Мындай чечими менен Манас **адамдык наркты сактап калган баатырдын символу** болуп калды.

Жыйынтыктык ой: «Манас» эпосундагы адамзатты сүйүү идеясы — бул улуттук же урууга гана тиешелүү сезим эмес, **бардык адамзатка багытталган жалпы гуманисттик концепция**. Ал дин, улут, чек ара сыяктуу бөлүнүүлөрдөн жогору турат. Манастын дүйнө таанымы — **адамдын ички тазалыгын, боорукерлигин жана өзгөрүүгө жөндөмдүүлүгүн** эң жогорку баалуулук катары тааныган философия. Демек, Манастын сүйүүсү — бул жекече моралдык сезим эмес, кыргыз элинин дүйнө таанымындагы **руханий жана коомдук гармониянын чокусу**. Ал бүгүнкү глобалдык коом үчүн да өз маанисин жоготпой турган **универсалдуу гуманизмдин символу** болуп саналат.

Колдонулган адабияттар (Шилтемелер менен)

1. Адылет Жуматурду, Тохан Исак. *Манас жана кыргыз маданияты*. — Бишкек: “Кыргызстан”, 2006. — 112-б.
2. Хэ Цзихун. *Кыргыз маданияты жана “бейпилдик” философиясы*. — Бишкек: КР УИА бас-масы, 2010. — 56–58-б.
3. Мамай Жусуп. *Манас: Эпостун тексттик басылышы*. — I том. — Бишкек: 2008.
4. Гегель Г. В. Ф. *Феноменология духа*. — М.: Мысль, 1999.
5. Кыдырбаева А. *Манас эпосунун философиялык мазмуну*. — “Кыргызстан маданияты”, №4, 2015.
6. Турсуналиев Э. *Боорукердик жана кыргыз философиясы*. — Бишкек: ЖОЖдор басмасы, 2018.